

TARAKKIYAT TADQIQOTLARI | ИССЛЕДОВАНИЯ РАЗВИТИЯ DEVELOPMENT STUDIES

ИЛМИЙ-АМАЛИЙ АНЖУМАНЛАР | НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЕ КОНФЕРЕНЦИИ
SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCES

Volume II, Issue-15, (March) 2024

Journal homepage: <https://inashr.uz/index.php/rid>

SULAYMONOVA O'g'iloy Usar qizi
Toshkent davlat transport universiteti
1-bosqich doktoranti

NUTQDAGI MANIPULYATSIYANING LINGVO-PRAGMATIK XUSUSIYATLARI

Tilshunoslikda manipulyatsiya nutqning eng samarali va ta'sirli usullaridan biri sifatida ta'riflanadi. Lingvistik manipulyatsiya ko'pincha badiiy asarlarda turli qahramonlar va obrazlar tomonidan samarali qo'llaniladi. Chunki badiiy nutq til va hissiy ifoda orqali yetkaziladi (Azharbekova va boshqalar 2020).

Hozirga qadar nutqning lingvistik ta'sir vositalari mustaqil tadqiqot sifatida o'rganilmagan. Nutqdagi manipulyatsiyani chuqurroq o'rganishga bo'lgan ehtiyoj katta, sababi manipulyatsiyani qanday amalga oshirish yetarlicha tadqiq etilmagan (Korotaeva & Kapustina, 2022).

So'nggi vaqtlarda lingvistik adabiyotlar manipulyatsiya ta'rifiga ko'p e'tibor qaratmoqda. Kopnina (2007) fikriga ko'ra manipulyatsiya tushunchasi aniq talqinga ega emas, chunki tilshunoslikda va boshqa fanlarda ham yagona yoki umumiy bir ta'rif yo'q. Bu atamaning aniq bo'lmagan izohi bu tushunchaning ahamiyatini anglashni qiyinlashtiradi. Umumiy izohlasak, og'zaki manipulyatsiya- so'zlovchi o'z manfaati yo'lida tinglovchini o'z xatti-harakatlarini o'zgartirish uchun unga ta'sir o'tkazishidir (Kopnina, 2007).

Manipulyatsiya quyidagi asosiy xususiyatlarga ega: manipulyatsiya ta'sir qilish obyekti tomonidan idrok etilmaydi; ta'sir qilish nafaqat ongli ravishda, balki ongsiz ravishda ham (instinktlar, his-tuyg'ularni), atrofdagi olamning obyektlari va hodisalariga munosabatini tanlagan uslubda boshqaradi.

Manipulyator qasddan haqiqiy faktlarni buzish (dezinformatsiya va boshqalar), illyuziya va afsonalar yaratish kabi (Sheinov, 2001) salbiy niyat, shaxsga va umuman jamiyatga halokatli ta'sir etish, vandalizmga o'xshash yashirin va xudbin maqsadlarga erishishni niyat qiladi (Kara-Murza, 2009).

Olimlar manipulyatsiyani aniqlashda ko'pincha nutq materialini tahlil qilishdan boshlaydilar. Manipulyatsiyaning maqsad vazifasi va qabul qiluvchini manipulyatsiya qilish istagini farqlash kerak. Shunga ko'ra manipulyatsiya vositalarini tahlil qilishning turli darajasi mavjud.

1. *Nutq darajasi.* U kognitiv lingvistika, lingvopragmatika, sotsiolingvistika va fonetika, sintaksis, lug'at nutq salohiyatini o'rganuvchi boshqa sohalarni qamrab oladi. Shu bilan birga, til kuchli izohlovchi talqin va manipulyatsiya salohiyatiga ega, chunki tildan yashirin ta'sir qilish vositasi sifatida foydalanish mumkin (Belyaeva, 2008; Nikitina, 2006; Zimnyaya, 2001). Tilshunoslar, asosan, manipulyativ ta'sirning o'ziga xos og'zaki vositalariga, jumladan, neytral tushunchalarni hissiy-baholash, metafora, iqtibos va boshqalar bilan almashtirishga e'tibor berishadi (Zimnyaya, 2001).

2. *Yozma nutq darajasi.* Tilshunoslikka oid ko'plab ishlarda so'nggi paytlarda ba'zi nutqlar o'zlarining manipulyatsiya ta'sirini kuchaytirganligi qayd etilgan (Vasilev, 2013). Argumentatsiya usullarini o'rganishda nutqning barcha turlarini ularning ratsional yoki hissiy ta'sir usullari asosida aniqlash kerak. Bularga quyidagilar kiradi:

- Taklifga qaratilgan nutq turlari (siyosiy, reklama va boshqalar). Ko‘rib chiqilayotgan mavzu bir tomonlama va noxolis munosabat orqali ifoda etiladi. Bunda noxolislik, tarafsizlik deyarli yashirilmaydi va omma uchun tushunarli. Ushbu turdagi nutqlar odatda manipulyativ deb ataladi (Vinogradova, 2010).

- Ishontirishga qaratilgan nutq turlari (sud, boshqaruv va boshqalar). Ular yanada qat‘iy talablarga rioya qilishlari kerak: reklama doirasiga mos keladigan texnikalar qabul qilinishi mumkin emas va ularning o‘rniga qaltis bo‘lmagan usullar qo‘llaniladi (Ozyumenko, 2017)

- Dalillarga qaratilgan nutq turlari (ilmiy, qonunchilik va boshqalar). Ruxsat etilgan ta‘sir vositalari doirasi ancha torroq, chunki bahs-munozaralar dalil asoslarga qat‘iy muvofiq ravishda qurilgan va haqiqatga murojaat qiladi. Bunday nutq turlarida manipulyatsiya usullarini qo‘llash mumkin emas (Metakova, 2006).

3. *Ritorik daraja*. Tadqiqot ob‘ekti til birliklari emas, balki ma‘lum kishilarning haqiqiy so‘zlaridir. Ularning asosiy xarakteristikasi - bu murojaat qiluvchi nutqining bajaradigan vazifasi (Ostroushko, 2002).

Shu farqlash kerakki, manipulyatsiya xususiyatiga ega bo‘lgan antitezalar, metaforalar, iqtiboslar va boshqa til birliklarining mavjudligi so‘zlovchining manipulyatsiya qilayotganidan anglatmaydi. Agar ushbu birliklar tinglovchining fiklashdan chalg‘itishda ishtirok etganligi aniqlangan taqdirdagina manipulyatsiya sodir bo‘ladi (chunki so‘zlovchi boshqalar fikrini buzish niyatida) (Chikileva, 2005).

Shunday qilib nutqning bu qatlamlari manipulyatsiya va uning obyektiga qachon sodir bo‘lishini aniqlab beradi.

Lobas va Prigarina fikriga ko‘ra, so‘zlovchi mashhur ibora-so‘zlardan iqtibos keltirishi orqali ommaga taklif bildirishi manipulyatsiya sifatida qaralmaydi. Bizyukovning fikriga ko‘ra, lingvistik manipulyatsiyada qo‘llaniladigan nutq ta‘siri usullari juda xilma-xildir. Ularga kalit so‘zlarga xos bo‘lmagan konnotatsiyalar berish orqali voqelikni ataylab buzish, nozik va mohirona so‘z o‘yinlari, nutq ekspressivligi yordamida istalgan taassurot yaratish, metaforik iboralar va boshqalardan foydalanish kiradi.

Manipulyatsiya tilshunoslikning tadqiqot obyektiga sifatidagi barcha nazariyalar rivojlantirilishi va qayta o‘rganilishi kerak.

Yuqorida tilga olingan manipulyatsiya ta‘sirining lingvistik vositalari pragmatik jihatdan asoslangan bo‘lib, yuqori manipulyatsiya imkoniyatlariga ega. Emotiv va assotsiativ semantikaga ega bo‘lgan holda, ular qabul qiluvchining e‘tiborini jalb qiladi, ijobiy tasvirlarni yaratadi va hissiy-assotsiativ reaksiyalarni rag‘batlantiradi. Tildagi manipulyatsiya yashirin ta‘sirli bo‘lib keng auditoriyaning fikri va xatti-harakatlarini nazorat qilishdan iborat. Uning samaradorligi tinglovchilar xatti-harakati o‘zgarishiga bog‘liq. Tilni manipulyatsiya qilish qo‘yilgan maqsad va vazifalarga erishishga imkon beradi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1. Azharbekova, E. N., Mazhitayeva, S., Omasheva, Z. M., Toleubaeva, K., Talaspaeva, Z., & Zhetpisbay, S. (2020). Paroemias as explication of human qualities in the English language. *Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities*.
2. Bizyukov, N. V. (2012). Osnovy rechevoi manipulyatsii v teoreticheskom aspekte (na primere avtora publitsisticheskogo diskursa) [The basics of speech manipulation from the theoretical perspective (as exemplified by the author of the publicistic discourse)]. *Vestnik KGPU*, 3, 222-226.
3. Ekaterina Babintseva va boshqalar Linguistic Means of Manipulation in English Fiction: B. Shaw's Works. 2023.
4. Korotaeva, I. E., & Kapustina, D. M. (2022). Specific features of the use of distance learning technologies in foreign language classes with postgraduate students. *International Journal of Emerging Technologies in Learning*, 17(20), 20-33. <http://dx.doi.org/10.3991/ijet.v17i20.30305>
5. Kulikova, E. G. (2017). Verbalnoe manipulirovanie kak narushenie etiko-rechevykh norm [Language manipulation as a violation of ethical and speech rules]. *Gumanitarnye i sotsialnye nauki*.
6. Lobas, P. P. (2015). Manipulirovanie v politicheskom diskurse (na materiale tekstov obshchestvenno-politicheskoi tematiki) [Manipulation in the political discourse (as exemplified by social and political texts)]. *Izvestiya Yuzhnogo federalnogo universiteta*.